

LITERATURA BELETRISTICĂ ÎN ACTIVITATEA PROFESORULUI DE ISTORIE

PAUL D. POPESCU

În literatura metodică de specialitate s-a vorbit destul de mult despre utilizarea beletristicii în predarea istoriei. În ultimii ani însă, referirile la această problemă sînt din ce în ce mai rare, poate pentru că se consideră că tot ce se putea spune pe tema amintită s-a spus, poate pentru că se socotește că, în epoca în care profesorul aduce în serviciul ridicării eficienței lecției atît de numeroase și de variate mijloace de învățămînt, utilizarea beletristicii este desuetă.

Rîndurile de față își propun să abordeze tema nu sub aspectul obișnuit, — cel al folosirii directe a unor lucrări sau fragmente literare în lecții — și, în acelaș timp să p'edeze pentru posibilitățile informative și formative pe care literatura le are. În esență este vorba de rolul pe care îl are beletristica în pregătirea generală a profesorului și, implicit, în ridicarea calității muncii sale.

Fără îndoială că profesorul de istorie nu-și poate asigura pregătirea de specialitate prin citirea unor romane, nuvele și povestiri, poezii și poeme, piese de teatru, note de călătorie, amintiri sau biografii romanțate. În același timp, el nu-și poate consuma tot timpul de care dispune numai studiind documente, sinteze, monografii, articole de specialitate, ci simte imperios nevoia unui divertisment.

Chiar și simpla — dar susținută — lectură de literatură beletristică influențează calitatea lecției profesorului. Este un lucru constatat de fiecare cadru didactic că, pe măsură ce citește tot mai multă literatură, vocabularul i se îmbogățește — și lucrul acesta are o deosebită însemnătate, fie că predă la clasele gimnaziale unde are nevoie de multe sinonime pentru a găsi cuvinte pe care elevii să le înțeleagă, cu ajutorul cărora să poată forma la ei noțiuni istorice, fie că predă la clasele liceale unde un limbaj bogat, variat, elegant se impune —, că dobîndește posibilitatea formării unor fraze mai lungi, mai complexe, mai cuprinzătoare și, în acelaș timp, mai clare.

Aceste foloase care există în cazul lecturii oricărei opere literare de calitate, sînt sporite atunci cînd este vorba fie de o lucrare de evocare istorică, fie de o lucrare literară oglindind epoca în care a fost scrisă de un autor clasic. În aceste cazuri, profesorul poate dobîndi chiar noi cunoștințe.

Este ușor de înțeles că în cea de-a doua situație, atunci cînd un scriitor își prezintă epoca în care a trăit, evenimentele la care a participat sau al căror martor ocular a fost, opera respectivă are valoare de izvor istoric. Ne referim nu numai la memoriile sau corespondența unor remarcabili oameni de litere (sau chiar savanți, artiști, oameni politici, cu deosebit talent literar) ci chiar la proza beletristică a vremii. Desigur, informația pe care o capătă de aici profesorul cititor trebuie preluată critic, trebuie luată în considerație situația socială a autorului, clasa de pe poziția căreia, scrie, apartenența la un partid sau grup și chiar interesele lui personale. Cunoșcînd toate acestea, adevărul istoric este ușor de stabilit, iar valoarea documentară este și mai mare întrucît odată cu faptele

apare și mentalitatea unei părți a societății respective, din care se pot deduce mentalitatea, punctele de vedere ale celorlalte părți ale societății.

Și în cazul unor scriitori care reconstituie perioade îndepărtate lectura operei lor poate furniza prețioase informații și cunoștințe istorice. Unii dintre aceștia sînt ei înșiși istorici (D. Almaș, de pildă), alții apelează la consultarea unor savanți (M. Druon, de pildă) și toți marii maestri ai genului pun o deosebită grijă în a se documenta. Citarea unor nume ca cele ale romancierilor Ion Marin Sadoveanu, Mihail Sadoveanu, Camil Petrescu, Thomas Mann, Heinrich Mann, Lion Feuchtwanger, Arnold Zweig, credem că este suficientă pentru a convinge în această direcție.

Cadrul didactic are de câștigat, evident indirect, din lectura beletristicii, chiar cînd lucrarea pe care o parcurge nu respectă cu rigurozitate adevărul istoric (ca în cele ale lui Dumas, W. Scott etc.)

Găsind lucruri care nu concordă cu imaginea pe care și-o făcuse despre un personaj, un eveniment, o epocă, el va fi împins să verifice datele culese din lucrarea literară în enciclopedii, dicționare, cronologii și chiar în sinteze sau în monografii. Fie că lucrurile vor fi confirmate, fie infirmate, profesorul își va lărgi cunoștințele cu date și fapte, certe de astădată. Chiar cînd nu există nici o îndoială asupra veracității datelor evocate, impresia pe care i-o face opera liberară, relieful pe care îl conferă ea erorilor sau epocii trezesc în cititor o vie curiozitate care îl îndeamnă să meargă mai departe pe călea pe care s-a documentat autorul, să-și completeze cunoștințele din epoca respectivă.

Dar nu acesta este lucrul cel mai important care ne determină să includem beletristica între mijloacele de învățămînt ale disciplinei istorice.

Scriitorii, datorită unei documentări ample pe o arie restrînsă dar și datorită unei intuiții, surprind lucruri pe care altfel nu le descoperim decît în urma unor studii îndelungate, reușesc să dea aspectelor prezentate un anume grad de generalitate. Aceasta contribuie la realizarea unei imagini de ansamblu asupra unei perioade sau asupra unui fenomen — lucru deosebit de important, după cum contribuie la pătrunderea în intimitatea unei epoci, în sesizarea unor relații, a unor categorii sociale, a unor țeluri, particularități de gîndire, greu de observat altfel. Chiar dacă afirmația unui clasic marxist că a învățat mai multă istorie a Franței citindu-l pe Balzac decît din izvoarele vremii și lucrările de specialitate este astăzi un loc comun și conține și o oarecare doză de exagerare, nu putem să n-o cităm în această ordine. Să luăm însă un alt exemplu, romanul lui Nicolae Filimon „Ciocoi vechi și noi”. De nicăieri nu se poate înțelege mai bine ce înseamnă că o clasă, respectiv boierimea, a devenit parazităra la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, oă exploatoarea și parazităra nu sînt deloc acelaș lucru, că parazitismul era caracteristic majorității boierimii, rămînînd în sînul acesteia și elemente active. Va putea fi bine înțeles din roman, că un Dinu Păturică, de pildă, indiferent de unde s-a ridicat, nu apare în acțiunea de ruinare a lui Andronache Tuzluș ca reprezentant al altei clase, această acțiune nu are caracterul unui conflict de clasă, idealul primului fiind de a lua locul celui de al doilea, de a lua întreaga lui poziție, într-un context social neschimbat.

Un alt exemplu ar putea fi luat cu epoca preistorică cu comuna primitivă, pentru care bogăția de informații o datorăm aproape exclusiv materialului arheologic.

Cînd este vorba să apreciem relațiile de producție și sociale sîntem nevoiți să recurgem la deducții logice legate de nivelul dezvoltării forțelor de producție, la concepțiile lui Engels pe marginea cercetărilor lui Morgan, la unele date și analogii ale etnografiei și antropologiei contemporane, într-un cuvînt la afirmarea acelor „relații de colaborare și ajutor reciproc”. Este normal ca profesorul — și deci și elevul — să ajungă să idilizeze, într-un fel, aceste raporturi între indivizi, să considere „copilăria omului” un fel de epocă paradisiacă. Dacă din punct de vedere economic superioritatea orînduirii sclavagiste se impune fără să fie nevoie de multă demonstrare, în plan social, relațiile sclavagiste apar ca impuse de nevoia progresului vieții materiale, dar constituind ele înșile un regres din punct de vedere etic. Ei bine, citind pagini din prozele lui Pokrovski („Vînăterii de mamuți”), ale lui Obrucev („Plutonia”, „Țara lui Sannikov”) sau F. Aderca („În valea marelui fluviu”) găsim oglindite stări de lucruri pe care și noi le-am intuit, și pe care acum ni le întărim, găsindu-le împărtășite și clar exprimate. Este vorba de faptul că aceste relații de colaborare și ajutor reciproc trebuie înțelese înăuntrul unui grup (trib, gintă) între grupări relațiile fiind de luptă, adesea canibalismul însoțind războaiele primitive. Chiar în sinul unui trib, ni se sugerează că viața aceasta colectivă are o notă de brutalitate, de inegalitate: adultul, cel mai robust fiziceste, însușindu-și mai mult (în limitele existențului) din hrana dobindită. În aceste condiții, orice urmă de idilizare dispare și înțelegem că, și din punct de vedere social, etic chiar, nu se poate vorbi de un regres de la o orînduire la alta.

Dar importanța lecturii de beletristică istorică, nu se oprește aici, aceasta, ca orice operă de artă, provocînd o emoție estetică cititorului.

Știut este că orice informație care se grefează pe o stare afectivă se însușește rapid, cu mai puțin efort (sau chiar fără efort) și, în același timp, este mai durabilă. Aș lua ca exemplu acea poezie scurtă în care G. Coșbuc evocă cucerirea Griviței la 30 august 1877, „Raport”. Cine, citind aceste versuri, a mai putut una vreodată data bătăliei sau ora începerii asaltului („La ceasul trei pornirăm juți.”) sau cele trei atacuri respinse înaintea celui victorios („Ne-am dus de-a patra oară-apoi...”) Sau, un alt exemplu, romanul „Căderea Constantinopolului” de Vintilă Corbul. Încercătura epică decesebită a cărții, care captivează, momentele de suspans pe care le crează, fac pe cititor să-și întipărească durabil nu numai datele începutului și sfîrșitului marelui asediu, ci și numele unor personaje din tabăra bizantină sau din cea otomană, ca și evenimente, oameni și relații din Europa și din perioada anterioară.

Aceeași calitate, a literaturii beletristice de a trezi stări afective duce la dezvoltarea unor sentimente ale cititorului față de un personaj, de un grup de oameni, de o clasă sau categorie socială, de un popor sau de o noțiune, de o civilizație.

Sentimentele pot fi de admirație, de dragoste, de ură, de dispreț; în orice caz ele încălzesc, dau mai multă plasticitate imaginii pe care profesorul o are despre epoca respectivă, lucru ce va influența pozitiv decizia sa. Astfel, cine a citit „Prjbolul” de Oscar Walter Cisek a ajuns să stimeze și să iubească, ca pe o ființă vie, contemporană nouă, pe Horja și prin el, pe toți ceilalți răsculați. Dacă cititorul este profesor de istorie, nu va putea niciodată să evoce fără emoție principalele momente ale răscoalei populare din 1784, va simți că i se urcă lacrimile

în ochi atunci fiind va vorbi despre sfârșitul lui Horia și Cloșca și va emoționa astfel și pe elevi.

Sperînd că am reușit să convingem asupra rolului literaturii beletristice în pregătirea profesorului de istorie, să ridicăm câteva probleme concrete.

Una dintre acestea este cea a procurării literaturii beletristice de care profesorul are nevoie pentru a-și desăvîrși cunoașterea și înțelegerea trecutului istoric. Pentru literatură română principala sursă o constituie librăriile, cumpărarea lucrărilor nou apărute. Chiar pentru lucrări apărute demult lucrurile stau la fel deoarece operele clasicii noștri reapăr, în diferite ediții (opere complete, opere alese, ediții școlare etc.), aproape periodic.

Nimeni nu poate spune că nu are la dispoziție poeziile lui Eminescu, Alecsandri, Coșbuc, Arghezi, proza lui Sadoveanu, Negruzzi, Odobescu, Rebreanu, piesele lui Delavrancea, Caragiale etc. Profesorul mai tânăr va trebui să facă însă apel și la bibliotecile publice deoarece lucrări vechi, care prezintă mult interes, fără să fie opere clasice (ca, de pildă, „Cu paloșul” de R. Rosetti sau „Domnul deputat” de V. Demetrius) nu s-au retipărit decât o singură dată în ultimele trei decenii. Chiar lucrări scrise după 23 August 1944 (exemplu: „Lanțuri” sau „Zilele vieții tale” de Ion Pas) au apărut într-o singură ediție sau două și trebuie căutate tot în bibliotecă.

În ceea ce privește literatura universală, numai profesorii mai în vîrstă cu deosebire și vechi preocupări în această direcție nu sînt obligați să apeleze la bibliotecile publice. Scrierile literare românești inspirate și de istoria altor popoare (romanele lui Horia Stancu sau Vintilă Corbul, de pildă), ca și traducerile din literatura universală, apar, evident, în puține ediții, majoritatea în una singură, care în câteva luni se epuizează. În orice caz, bibliotecile au aceste lucrări și ele acoperă pe deplin nevoile unui profesor de istorie, nefiind neapărată nevoie să se caute pe la fondurile documentare lucrări apărute înainte de 1945 și needitate.

O altă problemă este aceea a semnalării lucrărilor pe care profesorul ar trebui să le citească. Pentru istoria patriei, lucrul acesta este mai ușor, semnalaarea începînd încă din clasele de liceu cînd viitorul cadru didactic ia contact cu literatura noastră, cu conținutul istoric al unor opere literare. El mai este ajutat și de existența unor culegeri tematice, apărute mai ales cu ocazia unor aniversări. Am putea cita pe cele consacrate unirii Țărilor Române („Mărturii despre Unire”), răscoalei din 1907 („Documente literare”), cuceririi independenței de stat a României etc. O mențiune specială merită o lucrare mai veche, în două volume, a lui Horia Ursu, „Istoria României în creația literară”. Aceste culegeri, pe lângă semnalarea lucrărilor, oferă chiar textul lor sau, în unele cazuri, fragmentele cele mai caracteristice.

Pentru istoria universală mijloacele de semnalare sînt mult mai puține — s-a încercat ceva, publicarea unei bibliografii în S.A.I., dar nu s-a continuat —, profesorul trebuind să se intereseze pentru lucrările nou apărute în cataloagele editorilor, iar pentru lucrările mai vechi, la colegii cu mai îndelungate preocupări în această direcție. El poate urmări însă aparițiile unor anumite colecții cum sînt „Delfi”, „Cutezătorii”, ca să nu mai vorbim de „Colecția romanului istoric.”

O altă problemă este aceea a păstrării informației dobîndite pe călea lecturii de beletristică. Cel mai bun mijloc este acela al unor fișe dintr-o jumătate de filă de caiet, ușor de confecționat și de mănevrat.

Fiecare fișă ar putea cuprinde: numele autorului (întii prenumele), titlul lucrării, descrierea bibliografică (dacă este o bucată mai mică, titlul și descrierea volumului în care este inclusă) și o adnotare. În această notă se va preciza epoca la care se referă lucrarea, țara (sau țările), evenimentele pe care le evocă și mai ales personajele istorice pe care le implică în acțiune. Chiar dacă unei anumite probleme sau societăți îi sînt consacrate numai cîteva rînduri — dar semnificative — faptul trebuie consemnat în adnotare (cu paginile respective), uneori nevoi metodice, cerîndu-ne un fragment scurt; de altfel toate problemele istorice pe care le cuprinde o lucrare trebuie individualizate în adnotare. Dacă profesorul știe că nu mai poate ajunge la o lucrare, poate să copieze (prelungind fișa la o foaie de caiet) sau să rezume un fragment. Comentarii asupra valorii lucrării respective nu se fac decît dacă voim să stabilim corespondența cu adevărul istoric sau dacă voim să reținem unele naivități de stil sau de fabulație sau, dimpotrivă, o intrigă mai complexă, un stil mai incifrat, care o fac utilizabilă numai pentru anumite vîrste.

Fișele vor fi păstrate într-un plic; atunci cînd se vor înmulți vor putea fi divizate în două plicuri (istoria patriei și istoria universală), apoi cînd se înmulțesc și mai mult, la rîndul lui fiecare poate fi divizat pe istorie veche, medie, modernă și contemporană, pînă cînd profesorii cu preocupări în această direcție vor ajunge să aibă un plic pentru fiecare temă.

Nu putem încheia aceste rînduri fără cîteva păreri și asupra folosirii beletristicii direct, în orele de curs.

În ceea ce privește încorporarea unor fragmente de beletristică în lecții — subiect despre care s-a mai scris, cum arătam la început — nu vom sublinia decît necesitatea de a ține seama de timpul pe care ni-l permite desfășurarea orei și de vîrsta elevilor.

Pentru cel de-al doilea aspect ne vom mulțumi cu două exemple: Povestirea lui Werner Quedenau „Prizonierii din Murano“ oferă cîteva fragmente scurte, independente, care oglindesc viața la Veneția și munca în manufacturi în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, politica mercantilistă și de încurajare a manufacturilor a lui Colbert și Ludovic al XIV-lea etc. Intriga naivă, ca și faptul că este tradusă într-o limbă săracă, simplă, fac ca ea să poată fi utilizată la clasa a VII-a, dar nu și la liceu. În schimb, poezia lui Heine „Germania“, profetică întuire de către poet a primejdiei pe care militarismul prusac o va reprezenta pentru Europa, nu va putea fi folosită decît la clasele mari, din cauza metaforei destul de incifrate pe care se bazează.

Referitor la primul aspect de care aminteam, este bine ca profesorul să-și aibă pregătite unul, două sau chiar trei texte beletristice pe care să le poată încorpora în lecție, dar să nu țină să le încorporeze cu orice preț. Dacă lecția s-a desfășurat în alt ritm decît cel pe care l-a prevăzut, dacă a luat o altă turnură, dacă elevii au adus materiale mai elocvente, atunci va introduce fragmente mai puține sau mai scurte (deci ele trebuie pregătite și pentru o asemenea eventualitate) sau va renunța complet.

Un alt procedeu de utilizare a beletristicii în lecțiile de istorie este parafrizarea sau rezumarea. Aici profesorul preia dintr-o lucrare literară o idee, un amănunt semnificativ, o trăsătură psihică sau fizică a unui personaj etc. și o transmite elevilor pe scurt, puțînd să indice sau nu numele autorului, dar arătînd oricum, în general, sursa. Se poate spune astfel elevilor: „Vă amintiți cum

il prezintă cronicarul pe Ștefan cel Mare : ca un om mărunț, dar robust, plin de energie, gata să reacționeze violent și imediat atunci când era vorba de interesele sau de prestigiul țării..." Sau : „Scriitorul Ștefan Zveig ne sintetizează în persoana lui Magellan trăsăturile „eroilor“ epocii marilor descoperiri geografice ca și pe cele ale conchistadorilor : dorința de a cunoaște, îndrăzneala pînă la temeritate, perseverența, dar și duritatea, lăcomia, cruzimea chiar”.

Uneori se poate trece de la primul procedeu la cel de-al doilea ; atunci cînd timpul nu mai permite integrarea fragmentului literar care a fost pregătit, el poate fi parafrizat, rezumat, interpretat, fără ca lecția să-și oprească nici un moment cursul.

Un al treilea procedeu este referirea la o lucrare de beletristică istorică. Atunci cînd timpul nu permite nici parafrizarea unei lucrări, o putem numai aminti elevilor, astfel încît cel puțin pentru unii dintre ei, să reînviem în amintire o imagine foarte plastică asupra unui eveniment, personaj sau loc. Pentru că o astfel de referire să aibă efect ea trebuie să se facă asupra unei lucrări pe care elevii o cunosc, de regulă asupra celor cuprinse în programele școlare la limba și literatura română. Referirea la „Scrisoarea a III-a“ sau la „Împărat și prolețar“ de M. Eminescu pentru lupta lui Mircea cel Bătrîn cu turcii și respectiv pentru Comuna din Paris, se impune, marea majoritate a elevilor cunoscîndu-le, simpla lor amintire va provoca apariția unor amintiri, va da relief evenimentului și oamenilor.

Se pot face referiri la lucrări literare de curînd apărute, de curînd traduse sau retipărite, care sînt mult cerute și despre care avem garanția că au fost citite de cel puțin 5—6 elevi din clasă. Mai pot fi făcute referiri și la lucrări care sînt în actualitate ca urmare a faptului că s-au tras după ele scenariile unor filme care sînt programate chiar atunci la cinematografe sau la televiziune (așa cum s-a întîmplat, de pildă, cu cîțiva ani în urmă cu „Război și pace“).

Desigur, problema lecturii profesorului de istorie este deosebit de importantă atunci cînd este vorba de marile opere ale literaturii universale sau românești, ai căror autori sînt citați în manuale. Se înțelege că un cititor de literatură clasică va putea altfel prezenta un autor, fie el Homer sau Aristofan, Dante sau Rabelais, Shakespeare sau Molière, Balzac sau V. Hugo, decît un profesor care știe despre ei numai ceea ce i s-a predat odinioară, va reuși să-i individualizeze, să-l plaseze în epoca lor. De asemenea, numai cineva care a citit o lucrare îi poate sublinia în cîteva cuvinte valoarea și mesajul, poate convinge pe elevi să se apropie de ea.

În sfîrșit, cu ajutorul beletristicii, pot fi rezolvate probleme metodice diverse în cadrul lecției. Printr-un text beletristic bine ales se poate face o trecere fericită de la lecția veche la lecția nouă, un fragment literar poate constitui baza problematizării unui moment al lecției, prin cîteva versuri sau rînduri de proză se poate realiza o fixare parțială sau finală a cunoștințelor dobîndite de elevi în timpul orei etc. Dar, mai ales, prin intermediul beletristicii se pot introduce cel mai eficient elementele locale în lecțiile de istorie, marile evenimente ale istoriei patriei fiind oglindite în literatură prin desfășurarea lor într-un oraș sau într-un județ sau în mai multe sate.

Concluzia acestor rînduri o constituie îndemnul la lectură. Lectura bogată, sistematică, aduce ea însăși cititorului sugestii pentru ridicarea valorii metodice a lecțiilor sale.